GÉZA ZICHY A PREŠPOROK

BRANKO LADIČ

Katedra muzikológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Abstrakt: Štúdia je venovaná grófovi Gézovi Zichymu (1849 – 1924), poprednej osobnosti uhorského kultúrneho života, prvému profesionálnemu ľavorukému klaviristovi v dejinách, skladateľovi, dirigentovi, ale i básnikovi a spisovateľovi, dlhoročnému riaditeľovi budapešťianskeho konzervatória a intendantovi Kráľovskej opery v Budapešti, a v neposlednom rade významnému mecenášovi umenia a filantropovi. Ako klavirista dosiahol svetovú slávu, ako skladateľ prispel k vývoju uhorskej opery a k dotváraniu typicky uhorského idiómu v národnej hudbe, i keď táto vývojová línia sa na sklonku jeho života vzhľadom na jej romantické štýlové východiská už javila ako anachronická. Hoci predovšetkým jeho pôsobenie ako interpreta výrazne prerástlo uhorské pomery, celoživotne ostal spätý s Prešporokom – s mestom, v ktorom strávil časť mladosti i štúdiá a neskôr v ňom pôsobil v rôznych oblastiach kultúrneho a spoločenského života. Predkladaná štúdia je koncipovaná ako východisko k ďalšiemu výskumu (štúdiom korešpondencie, pozostalostí atď.), ktorý by prispel k prehĺbeniu vedomostí o kultúrnom živote Prešporoka v skúmanom období.

Kľúčové slová: Géza Zichy, Prešporok (Pressburg – Pozsony – Bratislava), Franz Liszt, klavírna tvorba, operná tvorba, koncertný život

Géza Zichy (1849 – 1924) patril k popredným osobnostiam umeleckého a spoločenského života Uhorska i celého stredoeurópskeho priestoru poslednej tretiny 19. a prvých rokov 20. storočia. Ako aristokrat bol súčasťou spoločenskej elity Uhorska i celej monarchie, ako jednoruký klavirista vzbudzoval obdiv na domácich aj európskych pódioch (popri Rakúsku-Uhorsku koncertoval v Nemecku, Francúzsku, Švajčiarsku, Holandsku, Taliansku, Dánsku, Švédsku, Nórsku a Rusku). Postupne sa presadzoval aj ako dirigent a skladateľ – od menších foriem (piesne, klavírne skladby pre ľavú ruku a úpravy diel iných autorov, ktoré komponoval pre vlastné potreby z dôvodu nedostatku repertoáru) prešiel až k orchestrálnej a opernej tvorbe (v rokoch 1896 – 1912 napísal päť oper), pričom vo svojej tvorbe ostal verný štýlovým východiskám romantizmu, ktoré formovali jeho pedagógovia Robert Volkmann a Franz Liszt. Viac než päťdesiat rokov bol Zichyho osud spätý s Prešporokom: žil tu od začiatku šesťdesiatych rokov 19. storočia, v roku 1866 tu po prvý raz verejne koncertoval a napriek tomu, že sa začiatkom sedemdesiatych rokov presťahoval do Budapešti¹, ostal súčasťou prešporského kultúrneho a spoločenského života až do konca prvej svetovej vojny.

¹ V prípade magnátskych rodov, ku ktorým Zichyovci patrili, však ťažko hovoriť o jednom bydlisku. Aj Géza Zichy trávil časť roka v Budapešti a časť v Prešporoku, leto spravidla na svojom statku v Tetéltene.

Aristokrat rodom i duchom²

Gróf Géza Zichy sa narodil 22. 7. 1849 v kaštieli v obci Staré (maď. Sztára) v Zemplínskej župe (dnes okres Michalovce), ako posledný zo štyroch synov grófa Leopolda Zichyho (Zichy Lipót, 1805 – 1869), člena významnej a bohato rozvetvenej uhorskej šľachtickej rodiny, pochádzajúceho z vedrödskej, teda voderadskej vetvy rodu. Stariansky kaštieľ bol majetkom rodiny jeho matky, grófký Márie Sztáray (1821 – 1891). Matkin brat Viktor (1823 – 1879) bol otcom grófký Irmy Sztáray (1863 – 1940), známej ako posledná dvorná dáma cisárovnej a kráľovnej Alžbety Bavorskej. V sztárayovskom príbuzenstve Gézu Zichyho nájdeme aj ďalšiu zaujímavú osobnosť, grófa Michala Sztáraya (Sztáray Mihály, 1749 – 1798). Mladší brat starého otca Zichyho matky patrili k významným uhorským osvietencom a v aristokratických kruhoch bol známy ako vynikajúci huslista, čembalista a skladateľ, z jeho tvorby sa zachovalo niekoľko polonéz v tzv. galantnom štýle.³ Hudobné nadanie teda Géza Zichy zdedil pravdepodobne po matke (sama bola zručnou klaviristkou), nakoľko o rodine otca hovorí vo svojich pamätiach ako o „naskrze nemuzikálnej rodine“⁴.

Leopold Zichy sa napriek dôstojníckej hodnosti v rakúskej armáde a dvorskej funkcii zapojil do uhorskej revolúcie na strane Lajosa Kossutha a po porážke revolúcie neunikol perzekúcii. Rodina bola nútená presťahovať sa do Trnavy (1851), kde žila pod dozorom úradov. Letné mesiace trávili v Smoleniciach (maď. Szomolány), kam sa Géza Zichy sporadicky vracal aj v dospelosti. Práve v Trnave sa začal zoznamovať s klavírom, a to už vo veku troch rokov, prvého učiteľa dostal ako päťročný, od siedmich rokov hral aj na husle. V súvislosti s uvoľnením politických pomerov a po smrti Gézovho starého otca Františka (Zichy Ferenc, 1774 – 1861) sa rodina presťahovala do Prešporka, pričom letné mesiace trávil v rodinnom kaštieli v obci Seregélyes vo Fejérskej župe. Práve tu došlo 24. 9. 1863 k udalosti, ktorá zásadne zmenila Zichyho život. Pri neopatrnnej manipulácii s puškou na poľovačke utrpel zranenie, pre ktoré mu museli amputovať pravú ruku. Ťažký úraz s trvalými následkami však mladého muža nezlomil. Prvý list napísaný ľavou rukou adresoval svojmu vychovávateľovi Michaelovi von Csiky: „Keď odo dneška o rok nebudem schopný urobiť jednou rukou všetko to, čo iní robia oboma rukami, strelím si guľku do hlavy!“⁵

Po niekoľkomesačnej rekonvalescencii bol Zichy schopný vrátiť sa k štúdiu. Vyšťudoval Kráľovské katolícke gymnázium a Právnickú akadémiu v Prešporku, a čo je dôležité, vrátil sa aj k hudbe (študoval u Karla Mayrbergera, 1828 – 1881) a ku klavírnej hre. Práve v Prešporku sa 25. 3. 1866 po prvý raz prezentoval verejnosti, a to cyklom maďarských ľudových piesní upravených pre ľavú ruku. Úspech bol jednoznačný a už roku 1867 vystúpil v Budapešti. Po smrti otca (1869) a ukončení prešporských štúdií (1870) sa Zichy presťahoval do Budapešti, kde krátko pôso-

² [Bez autora]. „Aristokrat von Geburt und des Geistes“, „Wohltätigkeitskonzert“. In *Westungarischer Grenzboten*, 1899, roč. 28, č. 9137, s. 2, 18. 4. 1899.

³ Pozri PETNEKI, Anna. Mihály Sztáray, ein ungarischer Komponist in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1/4, Akadémiai Kiadó, 1977, s. 349 – 424. Ide o kompletne vydané Sztárayovej pozostalosti a muzikologickú štúdiu.

⁴ ZICHY, G. *Aus meinem Leben I.* Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1911, s. 26. Preklad citátov z nemeckého jazyka B. L.

⁵ ZICHY, G. *Aus meinem Leben I.*, s. 82.

bil na ministerstve školstva. V roku 1871 sa oženil s grófkou Melanie Karátsonyi (1855 – 1894), z tohto šťastného manželstva sa narodilo päť detí. Zároveň pokračoval v štúdiu hudby, najprv u Roberta Volkmana (1815 – 1883) a neskôr u Franza Liszta (1811 – 1886), ktorý Zichyho zásadne ovplyvnil a podporoval v jeho interpretačných i skladateľských ambíciách. Liszt bol nadšený predovšetkým Zichyho baladou *Zach Klára* (1873) a jeho úpravou piesne *Erlkönig* od Franza Schuberta pre ľavú ruku (druhá menovaná skladba bola neskôr zaradená do cyklu *Šesť etúd pre ľavú ruku*, 1878).

Roku 1875 sa Zichy stal riaditeľom budapeštianskeho konzervatória, túto funkciu zastával až do roku 1918. Prelom v jeho klavírnej kariére znamenal koncert v Paríži (1877) a nasledujúce koncerty vo Viedni a v Nemecku. V osemdesiatych rokoch koncertoval aj vo Švajčiarsku, Taliansku, Škandinávii a Rusku, vždy s veľkým úspechom. Hrával predovšetkým vlastné skladby, prípadne úpravy známych skladieb od Chopina, Liszta či Bacha. Popritom ďalej komponoval, popri menších klavírných a orchestrálnych skladbách napísal napríklad opus *Egy vár története* ([Príbeh jedného hradu], 1888) – 12 charakteristických kusov pre orchester spojených veršami, akýsi zvláštny útvar na pomedzí suity a melodrámy. Tendencia k hudobno-dramatickej kompozícii neskôr vyvrcholila v opernej tvorbe.

V januári 1891 bol Géza Zichy menovaný intendantom Kráľovskej opery v Budapešti, a to ako prvý intendant s hudobným vzdelaním v dejinách inštitúcie (táto pozícia patrila k tradičným dvorským funkciám). Jeho pôsobenie vstúpilo do histórie v dosť negatívnom zmysle, a to pre spor s hudobným riaditeľom Gustavom Mahlerom, v dôsledku ktorého Mahler rezignoval na funkciu. Okolnosti konfliktu plnili stránky dobovej tlače v celej monarchii a dodnes sa im venujú mnohí historici a Mahlerovi životopisci. Zichy, ktorého tlač vinila z nekompetentnosti, Mahlerove dirigentské kvality ani v najmenšom nespochybňoval⁶, no nechcel strpieť jeho problematické správanie sa voči ansámblu⁷. Na druhej strane, Mahler sa s budapešťanskými pomermi nezžil (post zastával od októbra 1888 do marca 1891) a svoje postavenie, aj v súvislosti s chystanou zmenou intendanta, pravdepodobne pociťoval ako neudržateľné. Už pred nástupom Zichyho jednal s riaditeľom hamburskej opery Bernhardom Pollinim o možnostiach angažmánu (dva listy z 11. 10. a 14. 10. 1890)⁸. Do funkcie hudobného riaditeľa Zichy neskôr získal významnú dirigentskú osobnosť, Arthura Nikischa (1855 – 1922), ktorý ako rodák z Mosonszentmiklósa bol napriek nemeckému pôvodu i vzdelaniu považovaný za umelca domáceho pôvodu (vo funkcii 1893 – 1895). Zichyho intendantúru charakterizuje snaha o podporu domácej tvorby i konsolidácia pomerov v divadle – vnútorný poriadok, ktorý vstúpil do platnosti pri jeho nástupe, zostal v platnosti prakticky až do druhej svetovej vojny.⁹ Časovo náročnej funkcie sa Zichy vzdal po náhlej smrti manželky Melanie (zomrela na záškrt 11. 4. 1894), aby sa mohol venovať ich deťom a umeleckej činnosti. Po smrti syna Aladára

⁶ „V prvom rade to bol veľký človek a každý hudobník cítil, že sa v ňom prejavuje veľká muzikantská duša.“ ZICHY, G. *Aus meinem Leben III*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1920, s. 167.

⁷ „Jeho nervózne, prikre, často dokonca nespôsobné správanie privádzalo zavše personál do zúfalstva.“ Tamže.

⁸ NÉMETH, A. *Gustav Mahler életrének kronikája*. Budapest : Zeneműkiadó, 1984, s. 118. Autor podrobne líči udalosti, pričom voči Zichymu je veľmi kritický.

⁹ PUKÁNSZKYNÉ KADÁR, J. *A Nemzeti Színház Százéves Története II*. Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1938, s. 362.

v novembri 1894 sa rozhodol opustiť na istý čas Budapešť a odísť do Prešporka – „do toho mesta, kde som bol kedysi taký šťastný“¹⁰.

V nasledujúcom období sa Zichy venoval predovšetkým opernej tvorbe. Roku 1896 bola v Budapešti uvedená prvá z jeho opier, *Alár*. Libreto na námet z uhorského stredoveku spracoval skladateľ sám, podľa vlastnej epickej básne z roku 1883. Nasledovala opera *Roland mester* ([Majster Roland], Budapešť, 1899), opäť na vlastný námet i libreto. V tomto prípade ide o príbeh zo súčasného života, k čomu autora zjavne inšpirovali úspechy talianskych veristických opier. Nasledujúce tri opery tvoria monumentálnu rákociovskú trilógiu – *Nemo* (2. diel, Budapešť, 1905), *II. Rákóczy Ferencz*¹¹ (1. diel, Budapešť, 1909) a *Rodostó* (3. diel, Budapešť, 1912). Vo svojich operných opusoch (s výnimkou opery *Roland mester*) sa Zichy snažil kreovať uhorskú národnú hudbu – samozrejme, na romantickom základe, avšak s výrazným použitím uhorskej idiomatiky a harmonických i rytmických zvláštností uhorskej ľudovej hudby. Diela zaznamenali výrazný pozitívny ohlas na domácich javiskách (ktorý sa však neukázal ako trvalý) a úspešne ich uviedli aj v cudzine, prevažne v Nemecku.

Géza Zichy sa celoživotne venoval aj literárnej činnosti, písal v maďarčine i v nemčine. Je autorom lyrickej poézie aj veršovaných epických skladieb (popri spomenutom *Alárovi* napr. *A leányvári boszorkány* [Bosorka z Leányváru], 1881), románov (*Az álom regénye* [Román o sne], 1872), náboženských pojednaní i cestopisov (*Élmények Skandináviában* [Zážitky v Škandinávii], 1887; *Három hét Petervárott* [Tri týždne v Petrohrade], 1889). Významným zdrojom informácií o prvej polovici jeho života je trojzväzkové dielo *Aus meinem Leben* ([Z môjho života], Stuttgart, 1911, 1913, 1920). V rozsiahlej a farbistej autobiografii sa venuje svojim rodinným pomerom a predkom, bezstarostnému detstvu i tragickému incidentu, prekonaniu svojho hendikepu, umeleckej dráhe i vzťahu s Franzom Lisztom. Dielo je rozsiahlym opisom života i doby, avšak čiastočnú nedôslednosť v uvádzaní faktografických údajov je nutné doplniť, najmä štúdiom dobových periodík.

Na začiatku prvej svetovej vojny sa Géza Zichy angažoval v dobročinných organizáciách, prednášal pre zranených vojakov, dokonca vydal knihu *Das Buch des Einarmigen* [Kniha jednorukého] (1915) s fotografickou prílohou, zameranú na zvládanie každodenných činností pre vojakov po amputácii končatiny. Z dôvodu vyššieho veku i zhoršujúceho sa zdravotného stavu sa Zichy postupne stiahol z umeleckého aj verejného života. Po rozpade monarchie ostal žiť v Maďarsku a zomrel 24. 1. 1924 v Budapešti.

Zichy v Prešporku

Pôsobenie Gézu Zichyho v Prešporku bolo veľmi rôznorodé a dotklo sa takmer všetkých oblastí kultúrneho a spoločenského života mesta, v ktorom sa intenzívne angažoval. Popri jeho koncertnej činnosti (ako klavirista a neskôr predovšetkým ako dirigent) sa v štúdiu zameriavame na recepciu jeho operných, vokálno-inštrumen-

¹⁰ List Johannovi Batkovi z 23. 11. 1894, v ktorom ho Zichy žiada, aby mu v meste zabezpečil prenájom. Pozri TAUBEROVÁ, A. – MARTINKOVÁ, J. B. *Johann Nepomuk Batka: Auswahl aus der Korrespondenz*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Hudobné múzeum, 1999, s. 171.

¹¹ V autorskom texte sa pri písaní mena Rákóczi Ferenc držíme súčasne platného maďarského pravopisu, v dobových textoch sa však vyskytuje vo forme Rákóczy Ferencz.

tálnych a orchestrálnych diel, keďže na prelome storočí patril medzi úspešne uvádzaných domácich autorov. Zichy takmer počas celého svojho života ostal súčasťou prešporskej society, angažoval sa aj vo viacerých mestských kultúrnych spolkoch, do mesta sa pravidelne vracal a od druhej polovice deväťdesiatych rokov až do prvej svetovej vojny tu trávil značnú časť roka.¹²

Zichyho prešporský debut, koncert 25. 3. 1866 v sále Reduty, mal označenie Musikalisch-deklamatorische Akademie (hudobno-deklamatórna akadémia), ako speváci a hráči účinkovali členovia rodín najvýznamnejšej uhorskej aristokracie. Išlo teda o dobročinný koncert nadaných amatérov, na ktorom zaznela žánrovo rozmanitá zmes skladieb (išlo o bežnú dobovú dramaturgickú prax) – fantázie na témy vtedy známych opier, „Bachova“ *Ave Maria* (išlo pravdepodobne o Gounodovu meditáciu nad Bachovým *Prelúdiom C dur* z prvého dielu *Temperovaného klavíra*), duet z Verdiho *La traviaty* a sextet z Donizettiho *Lucie di Lammermoor*, ale aj zbory z opier *Mojžiš v Egypte* od Gioachina Rossiniho a *Hunyady László* od Ferencza Erkelu. Zichy podľa vlastných slov¹³ hral svoju *Fantáziu na uhorské ľudové piesne* (v programe označené ako *Ungarische Volkslieder*) a sonátu, tá však v programe koncertu nefiguruje¹⁴. Zichyho meno zato nájdeme v zozname interpretov Rossiniho zboru, išlo pravdepodobne o slávnú modlitbu zo záverečného dejstva.

Géza Zichy, ktorý medzitým po svojich budapeštianskych štúdiách dosiahol veľké úspechy v Paríži, Viedni a v Nemecku, spoluúčinkoval aj na koncerte Franza Liszta, ktorý sa uskutočnil 3. 4. 1881 v prešporskom Mestskom divadle. Koncert, ktorého výťažok bol venovaný na stavbu Hummelovho pomníka v Prešporku, bol nepochybne najvýznamnejšou udalosťou kultúrneho života mesta tých rokov. Na železničnej stanici víтали Liszta a Zichyho prešporský hlavný župan gróf Štefan Esterházy a mešťanosta Moritz Gottl. Podľa programu koncertu nemal vtedy šesťdesiatročný Liszt hrať žiadnu sólovú skladbu: program uvádza štvorročnú Hummelovu *Sonátu As dur*, ktorú hral so svojim žiakom Aladárom Juhászom, a *Rákócziho pochod* ako záverečné číslo, ktoré hral trojručne s Gézom Zichym. Avizované tri kratšie skladby, ktoré mal hrať Zichy (transkripcia Lisztovho *A magyarok istene* [Boh Maďarov], vlastné skladby *Magyar ábránd* [Maďarská fantázia] a *Valse* a transkripcia Bachovej *Ciaccony d mol pre ľavú ruku*), napokon vypadli pre jeho drobné zranenie ruky. Číslo nahradil recitáciou troch svojich básní a Liszt s obrovským úspechom zahral Schubertovu *Uhorskú fantáziu* a vlastnú transkripciu Rossiniho *La charité*. Zichy teda hral iba záverečné číslo – *Rákócziho pochod*.¹⁵ Po koncerte nasledoval banket v hoteli Palugyay za účasti najvýznamnejších predstaviteľov šľachty i mestskej honorácie.

Ďalším Zichyho vystúpením v Prešporku bol koncert 19. 1. 1887, ktorého výťažok bol venovaný sirotincu Uhorského kultúrneho spolku. Zichy, ktorý medzitým dosiahol svetovú slávu, hral s veľkým úspechom svoje skladby: *Sonátu G dur*, *Fantáziu na Mozartovho Dona Juana*, *Uhorskú fantáziu* a ako prídavok vlastnú transkripciu *Rákócziho pochodu*. Na koncerte odznel ešte Zichyho piesňový cyklus *Künstlerfahrt* v podaní

¹² K problematike hudobného života Prešporka (Bratislavy) pozri napr. LENGOVÁ, J. Bratislava ako hudobný fenomén v poslednej tretine 19. storočia. In *Musicologica Slovaca*, 2010, roč. 1(27), č. 2, s. 183 – 219.

¹³ ZICHY, G. *Aus meinem Leben I.*, s. 96.

¹⁴ [Bez autora]. „Programm...“ In *Pressburger Zeitung*, 1866, roč. 102, č. 69, s. 3, 23. 3. 1866.

¹⁵ J.B. [Johann Batka]. „Das Liszt-Zichy-Konzert für das Pressburger Hummel-Denkmal“. In *Pressburger Zeitung*, 1881, roč. 117, č. 69, s. 3, 4. 4. 1881. Na koncerte spoluúčinkovali aj speváčky Fanny Kováts a Irene Schlemmer-Ambros a Pressburger Liedertafel pod vedením zbornajstra F. Kitzingera.

tenoristu Richarda Concelliho, známy huslista Karl Hofmeister zahral Zichyho *Uhorskú husľovú fantáziu pre husle a klavír* a *Concerto militaire* od Karola Józefa Lipiňského, pričom oboch umelcov na klavíri sprevádzal dómsky kapelník Josef Thiard-Laforest.¹⁶ Hneď na druhý deň, 20. 1. 1887, vystúpil Géza Zichy v Trnave na dobročinnom koncerte v prospech trnavskej filiálky Prešporského kultúrneho spolku, na koncerte spoluúčinkovala grófká Pauline Pálffy ako speváčka a školský inšpektor Josef von Roth ako spevák a violončelista.¹⁷

V roku 1890 sa Zichy predstavil v Prešporku po prvý raz ako skladateľ rozsiahleho vokálno-inštrumentálneho diela a zároveň ako dirigent. 30. novembra bola v rámci dobročinného koncertu v prospech miestneho speváckeho spolku uvedená kantáta *Dolores*. Dielo koncipované vo wagnerovsko-lisztovskom duchu vzniklo v roku 1888 a v krátkom čase s úspechom zaznelo v Berlíne, Drážďanoch, Lipsku i Viedni. Na prešporskom uvedení účinkovali speváčky Fanny Kováts (*Dolores*), Helene Falkenstein (Sestra predstavená), tenorista budapeštianskej opery Károly Szirovatka (Fernando), zbormajster speváckeho spolku Antal Strehlen stvárnil aj postavu Pustovníka, pod Zichyho taktovkou spoluúčinkovali orchestrálni hráči Mestského divadla. Úspech koncertu bol veľký. Podľa recenzií zaujali kvality diela, dramatický cit skladateľa, narábanie s hlasmi a inštrumentácia, aj vynikajúci sólisti, ktorí kvalitou „predčili aj budapeštianske uvedenie diela“¹⁸. Recenzent Westungarischer Grenzbote priamo odporúčal Zichymu napísať operu.¹⁹ Tento koncert, konaný v predvečer 25. výročia Zichyho umeleckej činnosti, bol zároveň príležitosťou pre ocenenie umelca zo strany mesta i jeho jednotlivých kultúrnych inštitúcií. Na stuhe venca od mesta bolo uvedené venovanie „dem weltberühmten geistigen Sohne“ („svetoznámemu duchovnému synovi“), v prestávke grófovi gratulovala arcivojvodkyňa Isabella (1856 – 1931), manželka arcivojvodu Friedricha (1856 – 1936) z tešínskej vetvy habsburského rodu, veliteľa miestnej vojenskej posádky.²⁰

Arcivojvoda Friedrich kúpil Grassalkovichov palác, v ktorom sa rodina často zdržiavala aj po jeho odvelení do Viedne, vlastne až do konca prvej svetovej vojny. Stály pobyt členov panovníckej rodiny nepochybne zvyšoval prestíž mesta, ktorého prívlastok „korunovačné“ sa v tom čase definitívne vytrácalo zo živej pamäte. K životu arcivojvodského páru patrilo množstvo spoločenských povinností (patronáty najrôznejších podujatí, výstav, dobročinných spolkov atď.). Kým arcivojvoda sa venoval predovšetkým armáde, priemyslu a poľnohospodárstvu, arcivojvodkyňa sa realizovala na poli kultúry.²¹ Tu našla v druhej polovici deväťdesiatych rokov spolupracovníka práve v grófovi Zichym, ktorý napokon tiež prispieval k imperiálnemu lesku mesta. Na svojich koncertných cestách sa stretol – iste aj vďaka svojmu pôvodu – s európskymi korunovanými hlavami i politickými špičkami, napríklad

¹⁶ J.B. [Johann Batka]. „Konzert Géza Zichy“. In *Pressburger Zeitung*, 1887, roč. 124, č. 19, s. 4, 20. 1. 1887.

¹⁷ [Bez autora]. „Dilettantenvorstellung und Konzert zu Gunsten der Tyrnauer Filiale des Pressburger ung. Kulturvereines“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1887, roč. 16, č. 4827, s. 4, 15. 1. 1887.

¹⁸ J.B. [Johann Batka]. „Stiftungskonzert des Singsvereines. Zichy-Feier“. In *Pressburger Zeitung*, 1890, roč. 127, č. 310, s. 3, 1. 12. 1890.

¹⁹ [Bez autora]. „Dolores“. Lyrische Dichtung von Graf Géza Zichy, In *Westungarischer Grenzbote*, 1890, roč. 19, č. 6198, s. 1, 2. 12. 1890.

²⁰ Arcivojvoda Friedrich bol jedným z najbohatších ľudí v monarchii. V rokoch 1882 – 1905 pôsobil ako veliteľ armádneho zboru dislokovaného v Prešporku, v tom čase tu žila i jeho rodina.

²¹ Viac k pôsobeniu arcivojvodského páru pozri HOLEC, R. *Bratislavskí Habsburgovci*. Bratislava : Ma-
renčin PT, 2019.

s nemeckými cisármi Wilhelmom I. a Wilhelmom II., dánskym kráľom Kristiánom IX., švédskym a nórskeým kráľom Oskarom II., talianskou kráľovnou Margheritou i ruským cárom Alexandrom III. V spolupráci s arcivojvodkyňou Isabellou sa Géza Zichy podieľal ako dirigent na viacerých dobročinných koncertoch, často označovaných ako Monstre-konzerty, za účasti mnohých prešporských umelcov a umeleckých zoskupení, ale i prestížnych hostí.

Jeden z Monstre-konzertov sa konal 26. 2. 1896 v Mestskom divadle. V podaní viacerých prešporských umeleckých spolkov, profesionálnych hudobníkov, oboch vojenských kapiel a niekoľkých aristokratických diletantov odznali výlučne diela Gézu Zichyho. V úvode koncertu zaznel výber zo suity *A vár története*, pričom básne predniesla grófká Bertha Dessewffy, potom zazneli úryvky z čerstvo dokončenej opery *Alár – Ave Mária* (Fanny Kováts) a ľúbostný duet (sopranistka Kováts a tenorista Szabó). V tom čase sa práve pripravovala svetová premiéra diela v Budapešti (konala sa v marci 1896), dva mesiace po nej nasledovala nemecká premiéra v Karlsruhe. V závere koncertu zaznela Zichyho kantáta *A zene* [Hudba], ktorú napísal v roku 1895 pri príležitosti 50. výročia budapeštianskeho konzervatória. Zichy vzdal v diele symbolický hold hudbe, ktorá sprevádza človeka od narodenia po smrť. V živých obrazoch (v tom čase obzvlášť obľúbený typ produkcie), znázorňujúcich jednotlivé časti zo suity *A vár története*, spoluúčinkovali členovia miestnych šľachtických rodín. Podľa dobového ohlasu v tlači zabrali prítomní členovia rodiny arcivojvodu Friedricha až tri lôže.²²

Podobným podujatím pod záštitou arcivojvodkyne Isabelly, avšak ešte väčšieho významu, bol koncert v Mestskom divadle dňa 16. 5. 1897. Usporiadali ho pri príležitosti odhalenia sochy Márie Terézie (autor János Fadrusz) v Prešporku, celodenných osláv i koncertu sa zúčastnil aj panovník František Jozef I.²³ Základom dramaturgie boli obľúbené živé obrazy, ktoré znázorňovali šesť významných udalostí z dejín Prešporka, od rozlúčky sv. Alžbety v roku 1211 po Uhorský snem v roku 1741. Každý obraz sprevádzala hudba a predchádzal mu recitovaný prólog napísaný Zichym, ktorý koncert aj dirigoval. Medzi obrazmi odznali skladby Wolfganga Amadea Mozarta, Richarda Wagnera, Giuseppe Verdiho i diela uhorských autorov (Franz Liszt, Géza Zichy, Jenő Hubay, David Popper, Adolf Szikla). Ako interpreti sa predstavili poprední uhorskí umelci svetového mena – Jenő Hubay, David Popper (hrali vlastné skladby), basista David Ney a sopranistka Szilágyi-Bárdossy i domáca Fanny Kováts.²⁴ Úspech predstavenia (hralo sa trikrát) aj výnos pre miestne dobročinné organizácie bol obrovský, lesk podujatia pripomenul prešporské korunovácie.

Dobročinný koncert v Mestskom divadle, opäť pod patronátom arcivojvodkyne Isabelly, dirigoval Zichy aj 17. 4. 1899. Program bol zostavený z populárnych kratších skladieb (Robert Schumann, Luigi Boccherini, Carlo Alfredo Piatti, Robert Volkmann) a z piesní a operných árií (Charles Gounod, Almicare Ponchielli, Géza Zichy). Účinkovali hostia z budapeštianskej kráľovskej opery – koncertný majster budapeštianskej opery A. Bürger a speváčka Margit Kaczér, ako aj domáca sopranistka Fanny Kováts.²⁵

²² [Bez autora]. „Monstre-Konzert“. In *Westungarischer Grenzboten*, 1896, roč. 25, č. 8039, s. 4 – 5, 27. 2. 1896.

²³ Podrobný opis udalostí pozri HOLEC, R. *Bratislavski Habsburgovci*, s. 60 – 66.

²⁴ [Bez autora]. „Fest-Vorstellung zu wohlthätigen Zwecken anlässlich der feierlichen Enthüllung des Krönungs-Denkmales“. In *Pressburger Zeitung*, 1896, roč. 135, č. 134, s. 6, 16. 5. 1896.

²⁵ [Bez autora]. „Wohltätigkeits-Konzert und Vorstellung“. In *Westungarischer Grenzboten*, 1899, roč. 28, č. 9137, s. 5 – 6, 18. 4. 1899.

Dňa 9. 1. 1901 uviedol Zichy v Budapešti svoj *Koncert Es dur pre ľavú ruku a orchester*, venovaný arcivojvodkyňi Isabelle. Trojčasťové dielo vychádzajúce z tradície romantického klavírneho koncertu je zároveň prvým klavírnym koncertom pre ľavú ruku v dejinách. Už o tri dni neskôr, 12. januára, zahral Zichy svoj koncert v Prešporku, vo veľkej sále župného domu. Pôvodne mal vystúpiť ako dirigent, no prešporský mešťanosta Tivadar Brolly vzhľadom na budapešťiansku premiéru diela Zichyho vyzval, aby svoju novinku uviedol aj na prešporskom koncerte, ktorého výťažok bol venovaný na stavbu pomníkov Liszta a Petőfiho.²⁶ Zichy sa teda po dlhšom čase v Prešporku znova predstavil aj ako klavirista. Na koncerte, na ktorom spoluúčinkovali speváčky Kováts a Zsigárdy a kapelník Josef Stritzl s miestnym vojenským orchestrom, zazneli diela Beethovena, Liszta, Zichyho (popri premiérovanom klavírnom koncerte aj niekoľko piesní), Zsigmonda Burgera a Kálmána Simonffyho.²⁷ Dňa 12. 3. 1913 uviedol Zichy v rámci dobročinného koncertu Spevackého spolku znova svoju kantátu *A zene*. Ako sólisti vystúpili sopranistka Benyovszky, tenorista Winkler a basista mestského divadla Szende. Číslo s a capella zborom dirigoval Eugen Kossow.²⁸

Symbolická je účasť Zichyho na dobročinnom koncerte maďarskej literárnej spoločnosti Toldy-kör²⁹ 25. 3. 1916. Pôvodne mal iba prednášať o svojej ceste do Škandinávie v roku 1888. Po vrelo prijatej prednáške však školský inšpektor Julius von Rajcsányi pripomenul, že práve v tento deň si umelec pripomína päťdesiate výročie svojej umeleckej činnosti a vyzval Zichyho, aby obecenstvu zahral. Ten si napriek skutočnosti, že už roky verejne nevystupoval, sadol za klavír a zahral niekoľko skladieb – *Hymnusz, Rákócziho pochod*, uhorskú hymnu a jednu z Lisztových rapsódií, čo obcenstvo odmenilo búrlivým aplauzom. Na koncerte spoluúčinkovali mezzosopranistka Viera von Markovics-Derer s klavírnym sprievodom Alexandra Albrechta, huslista Josef Schuster a v závere vystúpil mládežnícky zbor pod vedením Feliciána Moczika.

Recepcia Zichyho javiskových diel v Prešporku

Je zaujímavé, že Géza Zichy, v prešporských novinách často označovaný ako Dichter-Komponist (básnik-skladateľ), sa na tunajšom javisku predstavil po prvý raz práve ako básnik: 11. 3. 1898 bola v Mestskom divadle úspešne uvedená jeho trojdejsťvová činoherná komédia zo súčasného života *A tíz parancsolat* [Desať prikázaní].³⁰ Prvou Zichyho operou, ktorá sa hrala v Prešporku, bol *Roland mester*, premiéra sa konala 4. 1. 1900. Už sme sa zmienili, že tento opus sa vymyká z radu Zichyho operných diel, nakoľko ako jediný vznikol na súčasný námet. Je nepochybné, že skladateľ sa priamo inšpiroval talianskou veristickou tvorbou, najviac operou *Komedianti* od Ruggiera Leoncavalla, aj keď azda viac dramaturgicky než hudobne – brutalita veristických jednoaktoviek bola Zichymu predsa len cudzia. Roland je čarostrelec v parížskom cirkuse, v závere jeho manželka Yvette i jej sokyňa, povrazolezkyňa Parbleu, umierajú na javisku priamo počas predstavenia, zavraždené titulným hrdinom. Kri-

²⁶ [Bez autora]. „Graf Géza Zichy als Komponist und linkshändiger Klaviervirtuose für das hies. Petőfi-Monument und Liszt-Denkmal“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1900, roč. 29, č. 9733, s. 3, 30. 12. 1900.

²⁷ [Bez autora]. „Zichy hangverseny“. In *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1901, roč. 14, č. 10, s. 2, 12. 1. 1901.

²⁸ J.B. [Johann Batka]. „Zum nächsten Singvereins-Stiftungs-Konzerte“. In *Pressburger Zeitung*, 1913, roč. 150, č. 69, s. 1, 11. 3. 1913.

²⁹ Géza Zichy bol v rokoch 1910 – 1920 jej prezidentom, funkcie sa vzdal zo zdravotných dôvodov.

³⁰ -nd.- „A tíz parancsolat“. In *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1898, roč. 11, č. 58, s. 1, 12. 3. 1898.

tika ocenila dramaturgickú a technickú stránku diela, inštrumentáciu aj harmonicky bohatý jazyk. Pod vedením režiséra Viktora Dálnokyho a dirigenta Aladára Tombora sa v hlavných postavách predstavili Elemér Pichler (Roland), Malvin Kann (Yvette) a de Ponty (Parbleu)³¹.

Prešporská premiéra opery Zichyho opernej prvotiny *Alár*, romantickej opery v prológu a troch dejstvách na námet z uhorského stredoveku, sa uskutočnila 29. 12. 1902, a to za prítomnosti arcivojvodkyne Márie Anny, dcéry arcivojvodu Friedricha, a jej manžela Eliasa, vojvodu bourbonsko-parmského, nevlastného brata budúcej cisárovnej Zity. Dielo po všetkých stránkach zodpovedalo požiadavkám rýchlo sa maďarizujúceho Prešporka³² a snahám o kultiváciu maďarskej národnej opery.³³

Opera *Nemo*, s podtitulom *Rákóczy Ferencz hegedőse* [Huslista Františka Rákociho], bola v Prešporku uvedená 15. 2. 1906. Titulnú rolu huslistu, ktorému sa pripisuje autorstvo *Rákócziho pochodu*, stvárnil Elemér Pichler, Rákócziho Ándor Sárossy, Kláru Badányi spievala Szidi Rédey. Operu hudobne naštudoval Dr. Miklós Bródy, režíroval Lehel Odry. Opera je druhým dielom široko koncipovanej rákociovskej trilógie, námetovo teda spracúva jednu z najzávažnejších tém uhorskej histórie. Zichy sa nechal inšpirovať kuruckými piesňami i samotným *Rákócziho pochodom* v závere opery, kritiku zaujala aj inštrumentácia a kompozično-technické detaily.³⁴

Prvý diel trilógie, opera *II. Rákóczy Ferencz*, bol v Prešporku uvedený 16. 1. 1914 (v Budapešti roku 1909), a to za prítomnosti arcivojvodkyne Isabelly a jej detí Alice a Albrechta. Obecenstvo ju prijalo s nadšením, uvedenie opery s národnou tematikou sa stalo doslova patriotickou demonštráciou. Kritika označila Zichyho za znalca kuruckej piesne a ocenila jeho zmysel pre dramatickú výstavbu diela, s dôrazom na strhujúce prvé finále, dramatické akcenty v druhom a ľúbostný duet v záverečnom dejstve, označujúc toto dielo za Zichyho najkrajšie.³⁵ V hlavných úlohách sa predstavili speváči Falusi (Rákóczi), Ferike Pásztor (Sieniawska) a Kerényi (Ilona Zrínyi).

Popri spomenutých najvýznamnejších koncertných vystúpeniach, na ktorých sa priamo zúčastnil ako interpret-klavirista a dirigent, bola Zichyho tvorba v celom sledovanom období prítomná v hudobnom živote mesta, keďže patril medzi frekventovaných autorov. Najväčšej pozornosti sa tešili jeho piesne, neskôr sa na koncertných pódioch objavovali aj árie a orchestrálna hudba z jeho oper. *Ave Maria* pre hlas a orchester sa stala súčasťou repertoáru Cirkevného hudobného spolku. Veľmi časté a obľúbené boli aj Zichyho prednášky o zážitkoch z početných koncertných ciest či na religiózne témy. Ako významná osobnosť mestského spoločenského života sa angažoval pri výstavbe pomníkov Liszta, Hummela i Petőfiho, bol členom viacerých mestských kultúrnych spolkov (Cirkevný hudobný spolok, Toldy-kör), aj organizačných výborov pri rôznych podujatiach, napríklad pri Monstre-koncertoch v deväťdesiatych rokoch, oslavách 700. výročia narodenia sv. Alžbety (1907) alebo storočnice Franza Liszta (1911). Prešporská verejnosť so záujmom sledovala Zichyho domáce a zahraničné úspechy, o ktorých referovala miestna tlač, ale aj detaily z jeho

³¹ J.B. [Johann Batka]. „Roland mester“. In *Pressburger Zeitung*, 1900, roč. 13, č. 4, s. 6, 5. 1. 1900.

³² K problematike prešporského Mestského divadla v tomto období pozri LASLAVÍKOVÁ, J. *Mestské divadlo v Prešporku na sklonku 19. storočia : medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum, Historický ústav SAV, 2020.

³³ J.B. [Johann Batka]. „Gala-Vorstellung“. In *Pressburger Zeitung*, 1902, roč. 139, č. 357, s. 5, 30. 12. 1902.

³⁴ a.k. „Nemo“, Oper von Géza Graf Zichy. In *Pressburger Zeitung*, 1906, roč. 143, č. 45, s. 5, 16. 2. 1906.

³⁵ a.k. „Opern- Premiere: II. Rákóczy Ferencz“. In *Pressburger Zeitung*, 1914, roč. 151, č. 17, s. 4, 17. 1. 1914.

spoločenského a rodinného života. Zichyho väzby s osobnosťami prešporskej kultúrnej elity najlepšie reprezentuje vzťah s mestským archivárom Johannom Batkom (1845 – 1917), jeho blízkym priateľom a podporovateľom.

GÉZA ZICHY AND PRESSBURG

Branko LADIČ

The study is dedicated to count Géza Zichy, leading figure of Hungarian cultural life, the first professional left-handed pianist in history, composer, conductor, and also poet and writer, long-time director of the Budapest Conservatory and stage manager of the Royal Opera in Budapest. As a pianist, he achieved worldwide acclaim, as a composer he contributed to the development of Hungarian opera and to the shaping of the peculiar Hungarian idiom in national music, although towards the end of his life, this development line was understood as anachronistic due to its romantic style points of departure. Although his work as a performer significantly surpassed the Hungarian context, he remained connected to Pressburg all his life – a city in which he spent part of his youth and studies and later worked in various areas of cultural and social life. The presented study is conceived as a starting point to further research (study of his correspondence, literary estates, etc.), which will contribute to deepening the knowledge about the cultural life of Pressburg in the period under review.

Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/0040/18 Hudobné divadlo v Bratislave od druhej polovice 19. a do prvej polovice 20. storočia. (Osobnosti, inštitúcie, repertoár, reflexia) a bola vypracovaná v rámci projektu APVV-14-0681 Hudba v Bratislave.

LITERATÚRA

- a.k. „Nemo“, Oper von Géza Graf Zichy. In *Pressburger Zeitung*, 1906, roč. 143, č. 45, s. 5, 16. 2. 1906.
- a.k. „Opern- Premiere: II. Rákóczy Ferencz“. In *Pressburger Zeitung*, 1914, roč. 151, č. 17, s. 4, 17. 1. 1914.
- [Bez autora]. „Aristokrat von Geburt und des Geistes“, „Wohltätigkeitskonzert“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1899, roč. 28, č. 9137, s. 2, 18. 4. 1899.
- [Bez autora]. „Dilettantenvorstellung und Konzert zu Gunsten der Tyrnauer Filiale des Pressburger ung. Kulturvereines“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1887, roč. 16, č. 4827, s. 4, 15. 1. 1887.
- [Bez autora]. „Dolores“. Lyrische Dichtung von Graf Géza Zichy, In *Westungarischer Grenzbote*, 1890, roč. 19, č. 6198, s. 1, 2. 12. 1890.
- [Bez autora]. „Fest-Vorstellung zu wohlthätigen Zwecken anlässlich der feierlichen Enthüllung des Krönungs-Denkmales“. In *Pressburger Zeitung*, 1896, roč. 135, č. 134, s. 6, 16. 5. 1896.
- [Bez autora]. „Graf Géza Zichy als Komponist und linkshändiger Klaviervirtuose für das hies. Petöfi- Monument und Liszt- Denkmal“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1900, roč. 29, č. 9733, s. 3, 30. 12. 1900.
- [Bez autora]. „Monstre-Konzert“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1896, roč. 25, č. 8039, s. 4 – 5, 27. 2. 1896.

- [Bez autora]. „Programm...“ In *Pressburger Zeitung*, 1866, roč. 102, č. 69, s. 3, 23. 3. 1866.
- [Bez autora]. „Wohltätigkeits- Konzert und Vorstellung“. In *Westungarischer Grenzbote*, 1899, roč. 28, č. 9137, s. 5 – 6, 18. 4. 1899.
- [Bez autora]. „Zichy hangverseny“. In *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1901, roč. 14, č. 10, s. 2, 12. 1. 1901.
- BÓNIS, Ferenc. *Béla Bartók: Pictures of a life*. Budapest : Balassi, 2006. 552 s. ISBN-10: 963506649X, ISBN-13: 978-9635066490.
- EDEL, Theodore. *Piano Music for one hand*. Bloomington : Indiana University Press, 1994. 136 s. ISBN13: 9780253319050.
- HOLEC, Roman. *Bratislavský Habsburgovci*. Bratislava : Marenčin PT, 2019. 252 s. ISBN 978-80-569-0254-7.
- J.B. [Johann Batka]. „Das Liszt-Zichy-Konzert für das Pressburger Hummel-Denkmal“. In *Pressburger Zeitung*, 1881, roč. 117, č. 69, s. 3, 4. 4. 1881.
- J.B. [Johann Batka]. „Gala-Vorstellung“. In *Pressburger Zeitung*, 1902, roč. 139, č. 357, s. 5, 30. 12. 1902.
- J.B. [Johann Batka]. „Konzert Géza Zichy“. In *Pressburger Zeitung*, 1887, roč. 124, č. 19, s. 4, 20. 1. 1887.
- J.B. [Johann Batka]. „Roland mester“. In *Pressburger Zeitung*, 1900, roč. 13, č. 4, s. 6, 5. 1. 1900.
- J.B. [Johann Batka]. Stiftungskonzert des Singsvereines. Zichy-Feier. In *Pressburger Zeitung*, 1890, roč. 127, č. 310, s. 3, 1. 12. 1890.
- J.B. [Johann Batka]. „Zum nächsten Singvereins-Stiftungs- Konzerte“. In *Pressburger Zeitung*, 1913, roč. 150, č. 69, s. 1, 11. 3. 1913.
- LASLAVÍKOVÁ, J. *Mestské divadlo v Prešporoku na sklonku 19. storočia : medzi provinciou a metropolou*. Bratislava : Hudobné centrum, Historický ústav SAV, 2020. 580 s. ISBN 978-80-89427-47-5.
- LENGOVÁ, Jana. Bratislava ako hudobný fenomén v poslednej tretine 19. storočia. In *Musico-logica Slovaca*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 183 – 219. ISSN 1338-2594.
- NÉMETH, Amadé. *Gustav Mahler életének kronikája*. Budapest : Zeneműkiadó, 1984. 300 s. ISBN 9633305128, ISSN 0547-2326.
- PETNEKI, Anna. Mihály Sztáray, ein ungarischer Komponist in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1/4, Akadémiai Kiadó, 1977, s. 349 – 424. ISSN 00393266
- PUKÁNSZKYNÉ KADÁR, Jolán. *A Nemzeti Színház Százéves Története I*. Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1938. 581 s.
- SCHONBERG, Harold C. *The great pianists*. (Rev. and updated ed.). New York : Simon & Schuster. 532 s. ISBN 9780671638375.
- TAUBEROVÁ, Alexandra – MARTINKOVÁ, Jarmila B. *Johann Nepomuk Batka. Auswahl aus der Korrespondenz*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, Hudobné múzeum, 1999. 188 s. ISBN 80-8060-043-0.
- ZICHY, Géza. *Aus meinem Leben I*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1911. 171 s.
- ZICHY, Géza. *Aus meinem Leben II*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1913. 150 s.
- ZICHY, Géza. *Aus meinem Leben III*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1920. 177 s.

Branko Ladič
 Katedra muzikológie
 Filozofická fakulta Univerzity Komenského
 Gondova 2
 811 02 Bratislava
 e-mail: branko.ladic@uniba.sk